

POLSKA TEORIA PRZEKŁADU LITERACKIEGO *A TRANSLATION STUDIES.* O SZKOLE POZNAŃSKIEJ NA MARGINESIE PIERWSZEJ POLSKIEJ ANTOLOGII¹

Polish Literary Translation Theory and Translation Studies: On the First Polish Anthology with Some Remarks on the Poznań School in the Background

This article examines the place of Polish literary translation theory within the international context of translation studies. It starts with an overview of Polish translation thought as presented in the 2013 first Polish anthology *Polska myśl przekładoznawcza* edited by Piotr de Bończa Bukowski and Magda Heydel. Moreover, the article tests the significance of the Poznań School for international research on literary translation. In doing so, it also suggests that Anton Popovič's works on translation could be analysed in terms of a common link between the Polish and more international tradition of Translation Studies.

Key words: Poznań School, Balcerzan, Barańczak, Kraskowska, Popovič, Translation Studies, Polish translation theory

Słowa kluczowe: szkoła poznańska, Balcerzan, Barańczak, Kraskowska, Popovič Translation Studies, polska teoria przekładu

Krytyka przekładu literackiego i praktyka translatorska w Polsce doczekały się już nie tylko wielu studiów przypadku, lecz również kilku zbiorczych opracowań, przeglądów i antologii. Jedną z godnych odnotowania prób nakreślenia historii polskiego przekładu był encyklopedyczny

¹ Tekst ten zawiera fragmenty artykułu, który ukaże się po niemiecku w czasopiśmie „Welt der Slaven”.

przegląd działalności translatorskiej w ciągu kilku stuleci w Polsce, tekst *Polish Tradition* napisany przez Elżbietę Tabakowską i zamieszczony w *Routledge Encyclopaedia of Translation Studies*, jednej z najważniejszych zagranicznych publikacji przekładoznawczych (Tabakowska 1998: 523–532). Podobną rolę na gruncie polskim odegrało studium historyczne *Odpowiednie dać słowu słowo. Zarys dziejów przekładu literackiego w Polsce* (2002) autorstwa Waława Sadowskiego, wieloletniego redaktora „Literatury na Świecie”. Książka ta zresztą nieprzypadkowo powstała na bazie doświadczeń związanych z pracą w redakcji pisma, które od kilkudziesięciu lat przyczynia się do promowania sztuki translatorskiej i kształtowania w Polsce tradycji krytyki tłumaczeniowej, oddając swoje łamy przekładowi artystycznemu literatur obcych oraz polemikom między tłumaczami. Charakter ogólnego podsumowania czy wprowadzenia do dotychczasowego dorobku samych tłumaczy mają też dwie antologie Edwarda Balcerzana (1977, 2007; późniejsza uzupełniona i zredagowana wspólnie z Ewą Rajewską) zatytułowane *Pisarze polscy o sztuce przekładu* (1440–1974 i 1440–2005), stanowiące chyba bezprecedensową w skali międzynarodowej kompilację wypowiedzi literatów poddających refleksji sztukę translatorską w różnych epokach i odmiennych kontekstach.

Te i wiele podobnych publikacji świadczą bez wątpienia o ogromnym zainteresowaniu zagadnieniem przekładu literackiego w polskim literaturoznawstwie. Należy jednak podkreślić, że poza mapowaniem krytyki i praktyki translatorskiej nie podjęto przez wiele lat próby opracowania i zantologizowania polskiej teorii przekładu i myśli przekładoznawczej **w całej jej rozpiętości**. Rozważania nad dorobkiem polskiej translatoryki były co prawda prowadzone od dawna. Wystarczy przypomnieć między innymi tom *Czy istnieją szkoły przekładu w Polsce?* (Konieczna-Twardzikowa, Kropiwić, Filipowicz-Rudek 2004) krakowskiej serii Między Oryginałem a Przekładem. Inne teoretyczne studia ukazywały się w tej, a także w śląskiej (najstarszej w Polsce) serii „Studia o Przekładzie” pod redakcją Piotra Fasta, która prezentowała niekiedy też monografie polskich tekstów teoretyków przekładu, np. Edwarda Balcerzana (1997) i Zygmunta Grosbarta (2006). Próbę konstrukcji całościowego obrazu polskiej teorii przekładu podjęła również Elżbieta Tabakowska we wspomnianym już wcześniej historycznym przeglądzie (1998), zawierającym krótki dział *Theories*

and models dotyczący głównych kierunków myśli teoretycznej w polskich badaniach nad przekładem².

Jednak to dopiero w 2013 roku ukazała się pierwsza w Polsce antologia polskiej myśli przekładoznawczej, redagowana przez Magdę Heydel i Piotra de Bończa Bukowskiego (*Polska myśl przekładoznawcza. Antologia*, 2013a), tj. przez duet, który kilka lat wcześniej opracował pierwszą w Polsce antologię najważniejszych tekstów z dwudziestowiecznej światowej myśli przekładoznawczej: *Współczesne teorie przekładu. Antologia* (Bukowski, Heydel 2009). Zestawienie tych dwóch publikacji prowokuje również pytanie o punkty wspólne polskich i światowych trendów, a także o wagę polskich rozpoznań z perspektywy globalnej. Ze względu na to, że wspomniana antologia stanowi na pewno kamień milowy w historii polskiego przekładoznawstwa i przypieczętowanie długą tradycję refleksji nad przekładem, warto przyjrzeć się temu ważnemu wyborowi tekstów, zadając sobie przy tym pytania o obraz tradycji wyłaniający się z zestawienia; o stan tej tradycji w kontekście badań międzynarodowych; o inne możliwe do zestawienia obrazy polskiej teorii. Czy polskie tradycje wpisują się we współczesne tendencje teoretyczne? Które z pomysłów i modeli polskich badaczy mają szansę rezonować z innymi tradycjami w światowym obiegu? Którzy badacze mają potencjał, by otworzyć współczesne *Translation Studies* na polską translatologię? W artykule tym powyższa kwestia zostanie poruszona tylko częściowo i skomentowana szczególnie w odniesieniu do dorobku poznańskiego ośrodka przekładoznawczego – wyrastającego z tradycji strukturalistycznej i skupiającego takich teoretyków przekładu i tłumaczy jak Jerzy Ziomek, Edward Balcerzan, Stanisław Barańczak, Anna Legeżyńska i Ewa Kraskowska.

² Badaczka wyróżnia tu w telegraficznym skrócie polskich przedstawicieli różnych metodologii przekładoznawczych (1998: 530–531): przekład literacki (Stanisław Barańczak), ujęcie teoretyczne (Wacław Borowy i Edward Balcerzan), filozofia przekładu (Roman Ingarden), lingwistyka (Zenon Klemensiewicz), modelowanie lingwistyki formalnej (Olgierd Wojtasiewicz), pragmatyka i językoznawstwo kognitywne (Tomasz Krzeszowski, Elżbieta Tabakowska).

Przekładoznawstwo strukturalistyczne w *Translation Studies*: dwie strony barykady?

Wśród zestawionych przez Heydel i Bukowskiego badaczy warto na pewno od razu wskazać tych, których sylwetki i prace funkcjonowały pierwotnie lub równoległe w obiegu międzynarodowym – głównie w języku angielskim i niemieckim. Do grupy tej należeli: Bronisław Malinowski, którego najważniejsze prace tworzyły najpierw podwaliny brytyjskiej antropologii; Roman Ingarden, filozof i teoretyk literatury znany za granicą najbardziej za pośrednictwem języka niemieckiego; Anna Wierzbicka, polska językoznawczyni zamieszkała w Australii i pisząca po angielsku; również w znacznym stopniu Elżbieta Tabakowska, której kognitywistyczne podejście do przekładu odbiło się echem i zaowocowało wieloma publikacjami w ramach samej dyscypliny *Translation Studies*. Ciekawym i odważnym gestem jest szczególnie wprowadzenie tych pierwszych dwóch nazwisk do zestawienia pretendującego do miana „kanonu” polskiej myśli translatologicznej: zjawisko przekładu nie było przecież prymarnym przedmiotem zainteresowań Malinowskiego i Ingardena. Jednak to właśnie Malinowski i Ingarden, którzy we wstępie do antologii są przedstawieni jako wcześnie prekursorzy, mieli kłaść podwaliny pod „początki polskiej myśli przekładoznawczej w Polsce”, a przez to jednocześnie kanonizować i sankcjonować polską tradycję w jak największej rozpiętości chronologicznej. Włączenie Ingardena i Malinowskiego do kanonu stawia więc od razu pod znakiem zapytania tradycyjne rozumienie przekładu w świetle badań literaturoznawczych i językoznawczych – rozumienie konstruujące dyscyplinę przekładoznawstwa w Polsce. Jerzy Ziomek, przedstawiciel szkoły poznańskiej, mapujący w latach sześćdziesiątych „ogólną teorię przekładu”, zupełnie zignorował ich sylwetki badawcze mimo rozwijania przez nich „myśli o przekładzie oryginalnych i twórczych” (Bukowski, Heydel, 2013b: 7). Przeoczenie to być może nie powinno jednak dziwić w konfrontacji z bardziej systemowymi badaniami przekładoznawczymi czy teoriami przekładu *sensu stricto*, które powstawały od początku drugiej połowy XX wieku. Zostają one wyróżnione w antologii chronologicznie: językoznawcze prace Zenona Klemensiewicza i Olgierda Wojtasiewicza (lata pięćdziesiąte), krąg badań strukturalistycznych (szkoła poznańska lat sześćdziesiątych: Jerzy Ziomek i Edward Balcerzan), późniejsze koncepcje literaturoznawcze (lata siedemdziesiąte w ośrodku poznańskim

i krakowskim: m.in. Stanisław Barańczak, Stefania Skwarczyńska) i równolegle prowadzone badania językoznawcze (lata siedemdziesiąte: Anna Wierzbicka i Franciszek Grucza z Instytutu Lingwistyki Stosowanej UW), hermeneutyczne i historyczno-literackie nurty (lata osiemdziesiąte: Jerzy Świąch, Anna Legeżyńska) i badania kręgu lingwistycznego kontynuowane aż do lat dziewięćdziesiątych. Wtedy też międzynarodowe impulsy dynamizują rozwój przekładoznawstwa rodzimego:

Paradygmat wyznaczony przez językoznawstwo strukturalne traci swoją centralną pozycję, coraz większego znaczenia nabierają stopniowo koncepcje o charakterze interdyscyplinarnym, włączające badanie przekładu w różnorodne konteksty kulturoznawcze, antropologiczne, filozoficzne czy społeczne (Bukowski, Heydel 2013b: 30).

Przykłady podobnych nowoczesnych badań to: kognitywne przekładoznawstwo Elżbiety Tabakowskiej oparte na koncepcji gramatyki jako obrazowania zaproponowanej w książce *Cognitive Linguistics and the Poetics of Translation* (1993, przetłumaczona na język polski w 2001 roku), filozoficzne prace Tadeusza Sławka zainspirowane myślą Fryderyka Nietzschego i Jacques'a Derridy, badania nad przekładem intersemiotycznym prowadzone przez Sewerynę Wysłouch, zainicjowane wcześniej antropologiczne koncepcje Romana Lewickiego problematyzujące obcość w kulturze, a także wiele prac o nachyleniu kulturowo-socjologicznym.

Rzeczywiście wraz z rozwojem współczesnego przekładoznawstwa i ugruntowaniem się dyscypliny *Translation Studies* porzuca się strukturalistyczne modele przekładu, przede wszystkim w wyniku unieważnienia założenia analitycznego, które stawia tekst źródłowy jako punkt wyjścia analizy, a przekładowi przypisuje pozycję podrzędną i wtórność, każąc odnosić i porównywać jego treści do znaczeń oryginalnych (*source-oriented approach*). Metodologia przekładoznawstwa koncentruje się natomiast na opisie funkcjonowania przekładu w kontekście kultury docelowej (*target-oriented approach*), odcinając się od kategorii czysto normatywnych (strat i zysków tłumacza, udanych i nieudanych przekładów, przekładalności i nieprzekładalności dzieła literackiego). W tym ujęciu przekład staje się raczej faktem literackim, każdorazowym przepisaniem (*rewriting*) powstającym w określonych okolicznościach historyczno-literackich i socjopolitycznych. Tego typu zmiany metodologiczne zachodzące w przekładoznawstwie międzynarodowym od lat siedemdziesiątych zostają w 1990 roku odnotowane przez Susan Bass-

nett i André Lefevere'a, którzy we wstępie do książki *Translation, History and Culture* spinają je terminem „zwrotu kulturowego” (Bassnett, Lefevere 1990: 4).

Należy jednak unikać prostego przeciwstawienia paradygmatu strukturalistycznego kulturowym badaniom *Translation Studies*. Pierwsze próby w ramach *Translation Studies* były wszak bardzo często inspirowane formalistycznymi i strukturalistycznymi tradycjami wschodnioeuropejskimi. W *Contemporary Translation Theories* Edwin Gentzler klasyfikuje czechosłowackich funkcjonalistów – głównie czeskiego teoretyka Jiříego Levý'ego i jego ucznia Antona Popoviča ze Szkoły z Nitry (w mniejszym stopniu również Františka Mike) – jako reprezentantów „wczesnych *Translation Studies*” (*Early Translation Studies*, 1993: 78–89), które rozwijały założenia zarówno formalizmu rosyjskiego, jak i czeskiej tradycji skoncentrowanej na modelu komunikacji literackiej. Gentzler podkreśla także wpływ rosyjskiego literaturoznawstwa oraz przekładoznawczych koncepcji Levý'ego na późniejszego teoretyka i jednego z ojców założycieli dyscypliny: amerykańskiego badacza Jamesa Holmesa pracującego w Amsterdamie (Gentzler 1993: 101), patronującego przełomowej konferencji *Literature and Translation* w Leuven, którą przyjmuje się za umowy początek historii *Translation Studies* i nowego paradygmatu w badaniach nad przekładem (Gentzler 1998: IX). James Holmes kilka lat wcześniej, w 1970 roku, zredagował ważny tom *The Nature of Translation*, zadedykowany Jiříemu Levý'emu (Holmes 1970: xi) i gromadzący prace przedstawicieli funkcjonalistycznych systemowych podejść do przekładu, w tym właśnie Antona Popoviča i Františka Miki, a także poznańskiego badacza Edwarda Balcerzana (znalazł się tam jego esej po francusku: *La traduction, art d'interprétation*). Inni czołowi badacze *Translation Studies* równie często opierali się na literaturoznawczej i przekładoznawczej myśli wschodnioeuropejskiej – wspomnieć w tym kontekście należy chociażby dwóch izraelskich teoretyków: Gideona Toury'ego, pioniera *Descriptive Translation Studies* (DTS), który ukuł pojęcie „norm przekładowych” zainspirowane częściowo koncepcją Levý'ego³, oraz Itamara Even-Zohara, którego głośna teoria polisystemów ma swoje korzenie w myśli takich formalistów rosyjskich jak Jurij Tynianow, Borys Eichenbaum i Roman Jakobson (z tego samego źródła pochodzą również niektóre inspiracje Toury'ego). *Transla-*

³ W swojej niepublikowanej pracy doktorskiej (napisanej po hebrajsku) odnosi się bezpośrednio do Levý'ego.

tion Studies w dalszym rozwoju wypracowały oczywiście własne narzędzia analityczne, wciąż jednak istnieje wiele paraleli metodologicznych i wspólnych obszarów zainteresowań między wczesnym, zakorzenionym w myśli wschodnio- i środkowoeuropejskiej, a późniejszym „globalnym” stadium dyscypliny.

W kontekście strukturalistycznych antecendencji *Translation Studies* kluczowego znaczenia nabiera wymiana inspiracji między poznańskim ośrodkiem translatologicznym a ośrodkiem w Nitrze. Myśl przekładoznawcza Antona Popoviča (będąca poniekąd kontynuacją tradycji zapoczątkowanej przez Levý’ego) miała ogromny wpływ na poznańskich badaczy, zwłaszcza na Edwarda Balcerzana. Z kolei ośrodek w Nitrze rozwijał się pod wpływem polskiej tradycji strukturalistycznej, w tym głównie kręgu warszawskiego oraz właśnie samego Balcerzana (Jettmarová 2008: 8). Prace Popoviča tłumaczone choćby przez Janusza Sławińskiego i Marylę Papierzową ukazywały się w polskich publikacjach literaturoznawczych, na przykład w *Problemach socjologii literatury* (Popovič 1971) pod redakcją Sławińskiego, w *Kontekstach nauki o literaturze* pod redakcją Małgorzaty Czermińskiej (Popovič 1973) oraz w tomie *Z teorii i historii przekładu artystycznego* pod redakcją Jacka Balucha, opublikowanym po słynnej translatologicznej konferencji w Szczawnicy w 1972 roku (Popovič 1974), gdzie swoje debiutanckie wystąpienie miał też inny reprezentant szkoły poznańskiej, młody Stanisław Barańczak. Także dwie poznanianki: Anna Legeżyńska, jak świadczy fragment tekstu opublikowany w antologii Heydel i Bukowskiego, oraz Ewa Kraskowska, czerpały obficie z prac słowackiego uczonego. Można by tu zaryzykować nieco uproszczoną tezę, że Anton Popovič funkcjonował jako pewnego rodzaju brakujące ogniwo i łącznik między przekładoznawczymi badaniami w Polsce a równoległe się rozwijającą międzynarodową dyscypliną *Translation Studies*. Interesującą zbieżność niektórych opisów czy wątków badawczych szkoły poznańskiej, Popoviča i współczesnych teoretyków z kręgu *Translation Studies* prawdopodobnie można by umotywić takimi zależnościami i przemieszczaniem się różnych koncepcji tym właśnie kanałem. Warto pamiętać, że ruch ten nie mógł być *de facto* bezpośredni, jako że polska myśl przekładowa tworzona w paradygmacie strukturalistycznym była w odróżnieniu od czeskiej i słowackiej odseparowana technicznie od obiegu międzynarodowego – odseparowana językowo w myśl zasady nazwanej ironicznie przez Zuzanę Jettmarovą: *slavica non legitur* (2008: 24). Kiedy opus magnum Jiří Levý’ego, *Umění překlada*, z 1963 roku (angielski przekład: *The Art*

of Translation, 2011) przedostaje się do zagranicznej świadomości akademickiej w 1969 roku dzięki niemieckiemu przekładowi *Die literarische Übersetzung: Theorie einer Kunstgattung* dokonanemu przez Waltera Schamschulę, a Anton Popovič stopniowo buduje swoją pozycję w ramach *Translation Studies*, publikując aż dwadzieścia sześć pozycji po angielsku i niemiecku w ciągu piętnastu lat: 1967–1982 (Špirk 2009: 24–26), w tym słynny słownik *Dictionary for the Analysis of Literary Translation* (Popovič 1976), badania polskie nie biorą praktycznie żadnego udziału w międzynarodowej wymianie myśli przekładoznawczej. Zjawisko to opisuje Lorenzo Constantino (2009: XI) we wstępie do pierwszej antologii polskiej teorii przekładu (głównie strukturalistycznej), wydanej – co ciekawe – poza granicami kraju, we Włoszech, pod tytułem *Teorie della traduzione in Polonia* w 2009 roku:

Mimo że polska teoria przekładu sformułowała wiele doniosłych i oryginalnych propozycji, pozostała niemal zupełnie nieznaną poza granicami kraju. (...) Jedną z przyczyn słabej znajomości polskich studiów traduktologicznych na Zachodzie są – paradoksalnie – owe bariery językowe, które ta dyscyplina naukowa chciałaby obalić. Bariery te przyczyniają się co prawda do zwielokrotnienia i rozproszenia zróżnicowanych językowo i kulturowo wzorców, terminologii i kierunków badań rozwijających się w ostatnich dziesięcioleciach, ale także do pozostawiania niektórych fragmentów tradycji na marginesie debaty międzynarodowej⁴.

Aby choć w niewielkim stopniu przełamać separację i marginalizację polskiego przekładoznawstwa, w dalszej części artykułu spróbuję wynotować te obszary zainteresowań badawczych polskich strukturalistów, które mogą wydać się interesujące z międzynarodowej perspektywy *Translation Studies*. Wbrew pozorom, nie tylko koncepcje wykraczające poza polski strukturalizm – antropologiczne, socjologiczne czy filozoficzne – mają szansę wpisać się we współczesną refleksję nad przekładem literackim. Przeciwnie: szczególnie duży potencjał zdaje się mieć szkoła poznańska, która – czy pod wpływem Popoviča, czy wskutek silnie zinstytucjonalizowanej tradycji prowadzenia badań skoncentrowanych wyłącznie na przekładzie literackim – podejmuje w ciekawy sposób wiele wątków obecnych w międzynarodowej debacie naukowej i nowoczesnym przekładoznawstwie.

⁴ Tekst funkcjonuje w antologii w dwóch wersjach (polskiej i włoskiej) – ze względu na wadliwość tłumaczenia na język polski powyższy cytat został odtworzony na podstawie wersji włoskiej.

Szkoła poznańska a badania międzynarodowe

W pierwszej polskiej antologii tekstów translologicznych znalazły się cztery ważne artykuły autorstwa przedstawicieli poznańskiego ośrodka translologicznego: kanoniczna *Poetyka przekładu artystycznego* Edwarda Balcerzana z 1968 roku, *Przekład–rozumienie–interpretacja* Jerzego Ziomka z 1979 roku, *Poetycki model świata a problemy przekładu artystycznego* Stanisława Barańczaka z 1984 roku oraz *Tłumacz jako drugi autor* Anny Legeżyńskiej z 1986 roku (drugie wydanie, zmienione: 1999). Czytelnicy publikacji otrzymują dzięki temu przegląd najważniejszych pojęć i koncepcji sformułowanych przez badaczy tego kręgu: poszukiwanie „dominandy semantycznej” oryginału u Barańczaka – zapożyczony z teorii radzieckiej i problematyzowany później również w głośnym *Manifeście translologicznym* z 1990 roku; opis przekładu jako dzieła posiadającego dwóch autorów (autora oryginalnego i tłumacza) na tle zmiennych kontekstów historyczno-literackich, podejście w dużej mierze zainspirowane rozstrzygnięciami czechosłowackimi, w tym głównie Popoviča, i modelem literatury jako komunikacji społecznej; hermeneutyczne rozważania Ziomka dotyczące przekładu jako aktu rozumienia i przekazywania doświadczenia; wreszcie klasyczne pojęcie „serii translatorskiej”, czyli Balcerzana pomysł na opis ontologii dzieła przekładowego w odróżnieniu od oryginału: w kategoriach wydarzenia, które jest w istocie wielokrotne lub seryjne w przeciwieństwie do aktu jednorazowego lub jednostkowego (nawet gdy istnieje tylko jeden przekład danego dzieła, traktuje się go jak początek potencjalnej serii; Balcerzan 1968a).

Na marginesie tych ważnych tekstów warto przypomnieć inne ciekawe koncepcje powstałe w tradycji funkcjonalistycznej, które przewijają się także w myśli czołowych badaczy *Translation Studies*. Przykładem takiej teoretycznej odpowiedniości zdaje się pionierskie na gruncie polskim ujęcie cytacyjnej natury przekładu zaproponowane przez Edwarda Balcerzana w artykule *Przekład jako cytat* (Balcerzan 1985). Polski teoretyk zauważa bowiem, że zarówno funkcja przekładu literackiego, jak i czytelnicze obcowanie z przełożonym tekstem są niczym innym jak uogólnieniem doświadczeń autora i czytelnika w posługiwaniu się cytatem, opartym na wielogłosowości występującej w obu sytuacjach komunikacyjnych. Do podobnych wniosków dojdzie w 2007 roku Theo Hermans w jednej z najważniejszych publikacji o poetyce przekładu ostatniej dekady: *The Conference of the Tongues*. Wyprowadzając tam swoją koncepcję przekładu echoicznego

(*echoic translation*), Hermans w zbliżony sposób opisuje przekład w podrozdziale *Translation, quotation, demonstration* (Hermans 2007: 65–59), zauważając, że mediacyjna rola tłumacza może być *de facto* sprowadzona do funkcji cytowania lub modelowania mowy zależnej. Mimo że Hermans powołuje się przy tym głównie na ujęcia językoznawcze i socjologiczne, zbieżność myślenia o funkcjonowaniu przekładu i wielogłosowości procesu komunikacji na osi autor – tłumacz – czytelnik może stanowić efektywny pomost do koncepcji Balcerzana.

Kolejnym obiecującym obszarem badawczym w polskiej tradycji szkoły poznańskiej jest na pewno zagadnienie autoprzekładu (*self-translation/autotranslation*), którego dotyczyła wydana w 1968 roku praca doktorska Balcerzana *Styl i poetyka twórczości dwujęzycznej Brunona Jasińskiego. Z zagadnień teorii przekładu* (Balcerzan 1968b). Zjawisko, opisywane przez Balcerzana w kategoriach „bilingwizmu twórczego”, badała potem Ewa Kraskowska w pracy *Twórczość Stefana Themersona – dwujęzyczność a literatura*, poświęconej auto-tłumaczeniom Stefana Themersona (Kraskowska 1989). Autoprzekład jako prężnie rozwijająca się subdyscyplina w ramach *Translation Studies* dotyczył głównie takich przypadków jak dwujęzyczna twórczość w Europie XVI wieku (języki wernakularne i łacina) lub koncentrował się na kilku flagowych pisarzach (np. Samuelu Becketcie, Milanie Kunderze i Władimirze Nabokowie) czy też na belgijskich autorach dwujęzycznych stanowiących „tradycyjnie podatny grunt dla francusko-flamandzkiego kontaktu/konfliktu” (Grutman 1998: 18–19).

Jednakże w 2013 roku w artykule *Beckett and Beyond: Putting Self-Translation in Perspective* Grutman nawołuje do „wyjścia ponad badania nad Beckettem” i do nowych ujęć bilingwizmu twórczego. Michael Boyden i Liesbeth De Bleeker we wstępie do całego numeru czasopisma „Orbis Litterarum” poświęconemu autoprzekładowi zauważają, że stosunkowo niewiele studiów nad autoprzekładem jest nakierowanych na sam proces czy funkcję przekładu. Innymi słowy, współczesne opisy nie skupiają się na „faktycznym procesie pisania czy sposobach odbioru autoprzekładu w danych społeczeństwach”, a raczej na samym produkcie przekładowym w relacji do oryginału (Boyden, De Bleeker 2013: 180). Ten stan badań można by próbować wzbogacić kilkoma koncepcjami rodzimymi. Za przykład takiego potencjalnego uzupełnienia mogłoby posłużyć niebanalne ujęcie „dzieła dwujęzycznego” Balcerzana i jego analiza zależności między równoległe istniejącymi tekstami Jasińskiego niewykazywanych w układzie jednojęzycznym, które badacz opisuje jako zaprogramowaną

przez Jasińskiego poetykę dwujęzycznego przekazu wielotekstowego. Ewa Kraskowska z kolei na przykładzie Themersona przedstawia auto-przekład jako tekst, który w recepcji demaskuje ślady „przekładowości”. Kategoria ta, zaczerpnięta bezpośrednio z teorii Antona Popoviča, opisuje odczuwalne przez czytelnika właściwości przekładu, które wskazują na jego niesamodzielność, tj. na fakt, że tekst jest nadpisany na oryginał i że jest właśnie dziełem przełożonym. Funkcjonalne podejście do przekładu pozwala Kraskowskiej również wydobyć z polskiej historii przekładu przypadki „autotranslacji sterowanych” (1989: 29), na przykład u Witolda Gombrowicza i Stanisława Przybyszewskiego, odróżniając je od „autotranslacji wspomaganych” (30) u Becketta i Nabokowa. Obok tego Kraskowska problematyzuje zagadnienie autotranslacji potencjalnej, występującej podczas krytyki własnych tłumaczeń na przykładzie Josepha Conrada (28). Co ciekawe, wciąż pozostając w tym paradygmacie metodologicznym i w kontekście literatury polskiej, Kraskowska w artykule *Intertekstualność a przekład* z 1992 roku opisuje zjawisko modelowania odbioru tekstu, który funkcjonuje, jak gdyby był przekładem, mimo nieistniejącej oryginalnej bazy tekstowej (Kraskowska 1992: 135–136). Współcześnie w *Translation Studies* przypadek ten bywa w literaturze nazywany „pseudoprzekładem” (*pseudotranslation*). W *Routledge Encyclopaedia* Douglasa Robinsona opisuje ten kierunek badań (Robinson 1998: 183), zauważając, że po raz pierwszy najprawdopodobniej wyróżnił je Anton Popovič, pisząc o „fikcyjnym przekładzie” (*fictitious translation*) (Popovič 1976: 20), co z kolei przypuszczalnie stało się źródłem inspiracji dla samej Kraskowskiej. By dopełnić opisu, warto wspomnieć, że analizę biegunowo przeciwstawnej formy literackiej, „tłumaczenia utajonego”, przeprowadzał wielokrotnie Edward Balcerzan, odnosząc je do praktyki ukrywania faktu przekładu i przedstawiania tekstu jako twórczości oryginalnej. Analogiczne rozróżnienie na *covert* i *overt translation* (utajone i jawne tłumaczenie) odnotowane zostało w drugiej edycji *Routledge Encyclopaedia of Translation Studies*, a jego autorką jest Juliane House (1977, 2009), która w ramach modelu funkcjonalistycznego zwróciła uwagę na rolę, jaką tłumaczenie odgrywa w kulturze docelowej, i na istotne kryterium, czy czytelnik posiłkuje się informacją o istnieniu oryginału przy odbiorze tekstu przełożonego.

Pod tym względem rozróżnienie między tłumaczeniem jawnym i utajonym przywodzi też na myśl znaną opozycję Barańczaka, dzielącego przekłady na „samoistne” i „związane” obiekty interpretacji. Rozróżnienie to

przeprowadził Barańczak we wspomnianym referacie *Przekład artystyczny jako „samoistny” i „związany” obiekt interpretacji. Na marginesie niektórych polskich tłumaczeń Gottfrieda Benn’a*, opartym na analizie serii translatorskiej polskich przekładów Gottfrieda Benn’a, a wygłoszonym w 1972 roku na konferencji w Szczawnicy (Barańczak 1974). Właśnie ten tekst wybrał do włoskiej antologii Lorenzo Constantino, dużo miejsca poświęciła mu w swoim opracowaniu również Elżbieta Tabakowska, a Arkadiusz Luboń opisywał go obszernie w monografii *Przekraczanie obcości. Problem przekładu w przekładach i twórczości poetów Nowej Fali* (2013). W większości rozpoznań artykuł Barańczaka został jednak zbagatelizowany jako niezbyt pomocny analitycznie lub powtarzający klisze przekładoznawstwa. U Heydel i Bukowskiego kategorii Barańczaka skomentowano: „To z dzisiejszej perspektywy nieco mechaniczne i niezbyt precyzyjne ujęcie zagadnienia” (2013b: 17). Tabakowska sprowadza je do rozróżnienia na forenizację i domestykację (1998: 530): „We współczesnej myśli ta stara opozycja [forenizacja/domestykacja] zostaje sparafrazowana jako *samoistne* i *związane* przekłady”. Luboń natomiast (2013: 42) koncepcję Barańczaka zrównuje z wybraniem przez tłumacza jednej z rozłącznych możliwości: „prawdy” pierwowzoru albo jej „zafałszowania” nadmierną autonomią przekładu. Wydaje się, że krytyka nieco upraszcza rozróżnienie Barańczaka, lokując je na różnych, lecz za każdym razem jednakowo stereotypowych poziomach dyskursu translatologicznego.

U Barańczaka jednak opozycja przekładu jako „samoistnego” lub „związanego” obiektu interpretacji osadza się, po pierwsze, na kształcie tekstologicznym tłumaczenia, które może być skonstruowane w ten sposób, że potencjalni odbiorcy powinni je albo czytać i interpretować w konfrontacji z oryginałem (czy ewentualnie innymi istniejącymi przekładami), albo traktować jako osobny, niezależny tekst bez konieczności zestawiania go z tekstem źródłowym. Po drugie zaś dla Barańczaka równie ważny jest kontekst, w którym przekład zostaje czytelnikowi zaprezentowany, a także wszelkie strategie redaktorskie wpływające na jego pozycjonowanie. Na przykład publikowanie tekstów w dwujęzycznych wersjach czyni z przekładu obiekt interpretacji „związany” z oryginałem; z kolei jeśli tłumaczony tekst zawiera dużo interpolacji redaktorskich, takich jak przypisy, komentarze, wstępy czy posłowania tłumacza, czyni to z niego „samoistny” obiekt interpretacji – oryginał nie wzbogaca informacyjnie przekładu, jako że ważne elementy i treści zostają wkomponowane w ramy tekstu tłumaczenia. To rozróżnienie w ciekawy sposób problematyzuje funkcję parateks-

tów i innych istniejących tłumaczeń w procesie lektury danego przekładu literackiego – czyli to, na co Bukowski i Heydel słusznie zwracają uwagę w kontekście współczesnych badań i nazywają „paratekstualną obudową tłumaczenia” (Bukowski, Heydel, 2013b: 25), chwając Jerzego Świącha za nowatorskie analizy zawarte w szkicu *Przekłady i komentarze* z 1984 roku, a więc opublikowanym dwanaście lat później niż artykuł Barańczaka. Warto jednak pamiętać, że już właśnie tekst Barańczaka wskazuje na zależność czytelniczej interpretacji przekładu od sposobu jego lektury, na którą wpływają między innymi takie czynniki jak redaktorski kontekst publikacji i możliwość lekturowej konfrontacji przekładu z oryginałem, innymi retranslacjami lub tekstami towarzyszącymi. (Samo)świadomość Barańczaka, dotycząca translatorskiego projektowania lektury przekładu artystycznego jako „samoistnego” lub „związanego” obiektu interpretacji, zyskuje szczególne znaczenie w świetle etycznego podejścia do czytelnika, ale przede wszystkim sama rzuca dodatkowe światło na sposób, w jaki Barańczak tłumacz konstruował swoje książki przekładowe. Zależność tę można prześledzić, poczynając od monografii poetyckich z „Biblioteczki Poetów Anglojęzycznych”, zawsze publikowanych w dwujęzycznej formie, poprzez „samoistne” przekłady Szekspira, które jako teksty teatralne powinny grać same sobą (żadna informacja z oryginału nie musi wzbogacać interpretacji odbiorcy), tłumaczenia-zagadki z tomu *Ocalone w tłumaczeniu* (2004) zaprojektowane tak, żeby opis tłumacza nakierowywał interpretację wieszka i rozwiązanie translatorskie, aż po przekłady wierszy umieszczone między autorskimi utworami w nowofalowych tomach poezji, stanowiące integralny komponent książki poetyckiej i dopełniające poetykę własną tłumacza-poety. Na wagę koncepcji „samoistnych” i „związanych” obiektów interpretacji jako kontekstu analizy konstrukcji własnych tomów przekładowych Barańczaka zwrócił zresztą uwagę Stanisław Balbus (1993: 44–46), podkreślając specyfikę czytelnika implikowanego u Barańczaka, a przede wszystkim stawiane wobec niego wysokie wymagania. Jak później dowiedzie Monika Kaczorowska, sam tłumacz dość często konstruował swoje przekłady poezji jako „meta-wypowiedzi”, poprzez które „komentował poetykę oryginału” (Kaczorowska 2011: 208) – czyli *de facto* tworzył właśnie przekłady „związane” z oryginałem, jako że dopiero równoległe zestawienie tekstu źródłowego i docelowego ujawniało dodatkowe informacje i elementy interpretacyjne.

Co ciekawe, propozycje Barańczaka zbiegają się również z koncepcjami Antona Popoviča, którego wykład został również włączony w materiały

pokonferencyjne ze Szczawnicy. Słowacki badacz w podobny sposób analizuje przekład, który w jego ujęciu albo funkcjonuje jako „metatekst”, tzn. tekst nadpisany na tekst oryginału, albo w niektórych przypadkach sam zachowuje się jak komunikat oryginalny, a jego tłumacz „występuje wobec czytelnika jako twórca” (Popovič 1971: 206). Na bliskość ujęć Barańczaka i Popoviča zwróciła uwagę Ewa Kraskowska, wskazując jednocześnie, że w takiej sytuacji termin „metatekst” może być mylący, należałoby zatem stosować właśnie Barańczaka pojęcie „tekstu związanego” (Kraskowska, 1989: 25). Abstrahując od kwestii terminologicznych, rozróżnienia Popoviča i Barańczaka dałyby się wpisać w szerszą debatę toczoną w ostatnich dziesięcioleciach; chodzi tu zwłaszcza o poruszany w przekładoznawstwie międzynarodowym problem substytucyjnej natury przekładu. Nawiązując często do Jakobsonowskiego rozróżnienia dwóch porządków językowych (metafory i metonimii), badacze nieraz rozpatrują zagadnienie przekładu literackiego w kategoriach reprezentacji, substytucji i podobieństwa, a następnie przeciwstawiają je konceptualizacji przekładu jako styczności, przyległości czy kombinacji (Robinson 1991; Tymoczko 1999; Yao 2002; Hermans 2007; Scott 2012; Brzostowska-Tereszkiewicz 2013). Upraszczając nieco, można streścić rozważania tych badaczy w następujący sposób: istnieją przekłady, które pretendują do zastępowania oryginału (oraz tłumacze aspirujący do roli oryginalnych autorów), istnieją też przekłady, które uzupełniają oryginały i usiłują odnosić się do nich na zasadzie przyległości (a tłumacze sądzą, że współtworzą je z oryginalnymi autorami, tj. że uzupełniają ich teksty). Można by więc przyjąć, że podczas gdy przekłady pierwszego typu, przekłady metaforyczne lub reprezentacyjne, stanowią dla czytelników „samoistny” obiekt interpretacji, odbiór przekładów drugiego typu, metonimicznego i suplementacyjnego, zakłada zestawienie przekładu z oryginałem, a nawet konieczność dostrzeżenia transkreatywnych właściwości przekładu, który pozostaje przyległy do tekstu źródłowego („związany” z oryginałem). W tym kontekście można by też zadać kolejne pytania (z ducha funkcjonalistyczne): Jakie formy publikacji i jakie zestawienia tekstowe sprawiają, że przekłady funkcjonują jako metaforyczne lub metonimiczne? Jakie sygnały w samym tekście przekładu świadczą o „przekładowości” i przyległościowej relacji tekstu do oryginału? Próby odpowiedzi na takie pytania mogą sprawić, że paradygmatowi szkoły poznańskiej uda się podjąć dialog z tezami *Translation Studies*.

Do tych i wielu innych pytań, porównań i poszukiwań prowokuje wydanie pierwszej w Polsce antologii polskiej myśli przekładoznawczej. Ob-

fitość i różnorodność poruszanych w niej zagadnień jest na pewno w stanie rezonować na wielu frontach współczesnego przekładoznawstwa międzynarodowego i badań z kręgu *Translation Studies*. Translatologiczna szkoła poznańska nadal jawi się jako silny ośrodek, którego przedstawiciele formułowali koncepcje istotne także dla badaczy spoza granic Polski, i to mimo nieco odmiennego aparatu analitycznego. Sukces nowoczesnych badań interdyscyplinarnych zależy częściowo od pamięci o rozstrzygnięciach szkół funkcjonalistycznych, stanowią one bowiem trwałą podstawę metodologiczną przekładoznawstwa, dzięki której można wnim sięgać po inspiracje nauk społecznych, historycznych, filozofii, antropologii.

Bibliografia

- Balbus S. 1993. *Przekład poezji i poezja przekładu*, „NaGłos” 11 (36).
- Balcerzan E. 1968a. *Poetyka przekładu artystycznego*, „Nurt” 8.
- 1968b. *Styl i poetyka twórczości dwujęzycznej Brunona Jasińskiego. Z zagadnień teorii przekładu*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN.
- 1985. *Przekład jako cytat*, w: *Miejsca wspólne. Szkice o komunikacji literackiej i artystycznej*, E. Balcerzan, S. Wyslouch (red.), Warszawa: PWN.
- (red.) 1977. *Pisarze polscy o sztuce przekładu (1440–1974). Antologia*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- 1998. *Literatura z literatury (strategie tłumaczy)*, „Studia o Przekładzie” 6, Katowice: „Śląsk”.
- Balcerzan E., Rajewska E. (red.) 2007. *Pisarze polscy o sztuce przekładu (1440–2005). Antologia*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Barańczak S. 1974. *Przekład artystyczny jako „samoistny” i „związany” obiekt interpretacji*, w: J. Baluch (red.), *Z teorii i historii przekładu artystycznego: materiały z konferencji naukowej w Szczawnicy, 17–19 marca 1972*, Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Bassnett S., Lefevere A. (red.) 1990. *Translation, History and Culture*, London & New York: Pinter.
- Boyd M., De Bleeker L. 2013. *Introduction*, „Orbis Litterarum” 68/3.
- Bzrostowska-Tereszkiewicz T. 2013. *Modernist Models of Literary Translation. At the Intersection of Translation Studies and New Modernist Studies*, w: K. Lukas, I. Olszewska, M. Turska (red.), *Translation im Spannungsfeld der Cultural Turns/ Translation Among Cultural Turns*, Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Bukowski P., Heydel M. (red.) 2009. *Współczesne teorie przekładu. Antologia*, Kraków: Znak.
- Bukowski P. de Bończa, Heydel M. (red.) 2013a. *Polska myśl przekładoznawcza. Antologia*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

- Bukowski P., de Bończa, Heydel M. 2013b. *Polska myśl przekładoznawcza. Badacze, teorie, paradygmaty*, w: P. de Bończa Bukowski, M. Heydel (red.), *Polska myśl przekładoznawcza. Antologia*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Constantino L. 2009. *Przedmowa*, w: L. Constantino (red.), *Teorie della traduzione in Polonia*, Viterbo: Sette Città.
- Gentzler E. 1993. *Contemporary Translation Theories*, New York: Routledge.
- Gentzler E. 1998. *Foreword*, w: S. Bassnett, A. Lefevere, *Constructing Cultures: Essays on Literary Translation*, Clevedon: Multilingual Matters.
- Grosbart Z. 2006. *O arcytrudnej sztuce przekładu*, „Studia o Przekładzie” 19, Katowice: Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”.
- Grutman R. 1998. *Auto-translation*, w: M. Baker (red.), *Encyclopedia of Translation Studies*, London – New York, Routledge, s. 17–20.
- 2013. *Beckett and Beyond: Putting Self-Translation in Perspective*, „Orbis Litterarum” 68/3.
- Hermans T. 2007. *The Conference of the Tongues*, Manchester: St Jerome Publishing.
- Holmes J. (red.). 1970. *The Nature of Translation. Essays on the Theory and Practice of Literary Translation*, The Hague: Mouton.
- House J. 1977. *A Model for Translation Quality Assessment*, Tübingen: Narr.
- House J. 2009. *Quality*, w: M. Baker, G. Saldanha (red.), *Routledge Encyclopaedia of Translation Studies*, New York–London: Routledge.
- Jettmarová Z. 2008. *Czech and Slovak Translation Theories: The Lesser-Known Tradition*, w: J. Králová, Z. Jettmarová (red.), *Tradition versus Modernity. From the Classic Period of the Prague School to Translation Studies at the Beginning of the 21st century*, Prague: Charles University.
- Kaczorowska M. 2011. *Przekład jako kontynuacja twórczości własnej. Na przykładzie wybranych translacji Stanisława Barańczaka z języka angielskiego*, Kraków: Universitas.
- Konieczna-Twardzikowa J., Kropiwek U., Filipowicz-Rudek M. (red.). 2004. *Czy istnieją szkoły przekładu w Polsce?*, „Między oryginałem a przekładem” IX, Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Kraskowska E. 1989. *Twórczość Stefana Themersona. Dwujęzyczność a literatura*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kraskowska E. 1992. *Intertekstualność a przekład*, w: J. Ziomek, J. Sławiński, W. Bolecki (red.), *Między tekstami. Intertekstualność jako problem poetyki historycznej*, Warszawa: PWN.
- Luboń A. 2013. *Przekraczanie obcości. Problemy przekładu w programach i twórczości poetów Nowej Fali*, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Popovič A. 1971. *Rola odbiorcy w procesie przekładu literackiego*, przeł. J. Sławiński, w: J. Sławiński (red.), *Problemy socjologii literatury*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Popovič A. 1973. *Teoria przekładu w systemie nauki o literaturze*, przeł. M. Papierz, w: M. Czermińska (red.), *Konteksty nauki o literaturze*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

- Popovič A. 1974. *Model komunikacji literackiej a przekład*, przeł. M. Papierz, w: J. Bauluch (red.), *Z teorii i historii przekładu artystycznego: materiały z konferencji naukowej w Szczawnicy, 17–19 marca 1972*, Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Popovič A. 1976. *Dictionary for the Analysis of Literary Translation*, Edmonton: University of Alberta.
- Robinson D. 1991. *The Translator's Turn*, Baltimore–London: John Hopkins University Press.
- Robinson D. 1998. *Pseudotranslation*, w: M. Baker (red.), *Routledge Encyclopaedia of Translation Studies*, London–New York: Routledge.
- Sadkowski W. 2002. *Odpowiednie dać słowu słowo. Zarys dziejów przekładu literackiego w Polsce*, Warszawa: Prószyńska i S-ka.
- Scott C. 2012. *Literary Translation and the Rediscovery of Reading*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Špírk J. 2009. *Anton Popovič's Contribution to Translation Studies*, „Target. International Journal of Translation Studies” 21/1.
- Tabakowska E. 1998. *Polish Tradition*, w: M. Baker (red.), *Routledge Encyclopaedia of Translation Studies*, London–New York: Routledge.
- Tymoczko M. 1991. *Translation in a Postcolonial Context. Early Irish Literature in English Translation*, Manchester: St Jerome Publishing.
- Yao S.G. 2002. *Translation and the Languages of Modernism: Gender, Politics, Language*, New York: Palgrave.